

KEMANÎ HIZIR AĞA, TÜRK MÜZİĞİNDE BATILILAŞMANIN BAŞLANGICI MI?

USLU, Recep*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Türk müziği tarihçileri, genellikle Türk müziğinde Batılılaşmayı Mızıkai Humayun'un 1829'da kurulmasıyla; Türk tarihçileri ise Osmanlıların Batıya açılmalarını 1839'daki Tanzimat fermanıyla başlatırlar. Acaba gerçekten Türk müziğinde Batılılaşma yukarıda ki tarihlerden biriyle mi başladı? Bir ülkede geleneksel müzikte değişimin izlerini ya çalgılardan, ya formlardan veya müzikal ritimlerden takip edebiliriz. Bu nedenle Batı müziğinin simge sazlarından biri olan keman Türk müziğinde yerini ne zaman almıştır? Sorusunun cevabı önemlidir. Bu soruya cevap ararken yukarıdaki tarihlerden biraz öncesinde Osmanlı sarayı müziğinde "kemanî" olarak ünlü olan ilklerden, XVIII. yüzyılda yaşayan Hızır Ağa'nın hayatının aydınlatılması bize bir Batı müziği çalgısı olan Kemanla başlayan bir Batılılaşma sürecine ışık tutabilir. Bu nedenle Hızır Ağa kimdir? Sorusunun daha net cevaplarını bulmak zorundayız. Bu nedenle incelemeğe gerek duyulan Hızır Ağa hakkında bize aktarılan bilgilerin ne derece doğru olduğunun da yeniden sorgulanması lazımdır. Gerçekten Hızır Ağa hakkında başka bilgiler yok mudur? Bu konuda yeni araştırmalar yapılmış mıdır, yapılmışsa nelerdir? Bilinmeyen bilgiler arasında Hızır Ağa'nın ne zaman doğduğunu yaklaşık olarak tespit etmek bile önemlidir. Çünkü ansiklopedilerde Hızır Ağa için yakıştırılan "Lale devri bestekârı" sayılabilir mi, sorusunun cevabı burada yatmaktadır. Aynı şekilde ölüm tarihi de bilinmeyenler arasındadır. Ve diğer merak edilen sorular: Hızır Ağa'nın icat ettiği makamların günümüze gelişi nasıl olmuştur? Kaynaklarda anılan besteleri hangilerdir? Hızır Ağa'ya keman öğreten kişi veya kişiler kimdir? Sarayın müzik okulunda keman dersleri verilmiş midir? Verilmişse ne zaman başlamıştır ve Hızır Ağa'nın öğrencileri olmuş mudur? Hızır Ağa'nın eserinin en eski nüshası ve yazıldığı tarih hakkındaki tartışmalardan hangisi doğrudur? Müzik terosiyile ilgili bilinen eseri minyatürlü müydü, minyatürsüz mü? Neden kimse eserin minyatürlü olduğunu açıkça söyleyememiştir? Sazname adı verilen minyatürleri gerçekte nasıl değerlendirmek gerekir? Hızır Ağa'nın eseri müzik nazariyatı olarak kendi dönemine ışık tutmada ne kadar gerçekçidir? Bu bildirinin amacı Hızır Ağa'nın hayatı ve eseri hakkında bilinmeyenleri ortaya çıkarmak, tanburi ve kemanî olup olmadığını sorgulamak, ortaya çıkan yeni gerçeklerden hareketle söylenenleri yeniden ele almak olacaktır. Bu araştırma Türk müziğinin batıya açıldığı zamanın başlangıcını yeniden masaya yatıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Hızır Ağa, Batılılaşma, Mızıkai-yı Humayun.

* Yrd. Doç. Dr., İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuarı Müzikoloji.
e-posta: www.recepuslu@yahoo.com

Türklerin Viyana'daki yenilgilerinden sonra dünyaya açılmaları, tanınmaları, yeniden itibar kazanmanın sırlarını öğrenme çabaları Batılılaşma ile özdeşleşmiştir. Batılılaşma Türkler için bir ütopya, Aristo'nun "ide"leri gibi bir ideal olmuştur. Nitekim Batılılaşma konusunda bir çok makale ve kitap yazılmış, incelemeler yapılmış, nasıl olması gerektiği hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu bakımdan "Batılılaşma" önemlidir.

Türk tarihçilerine göre siyaseten Batılılaşma 1839 Tanzimat fermanıyla başlamıştır. Elbette bu genel kabuldür. Türk Müziği tarihçilerine göre ise Türk müziğinde Batılılaşma 1827'de Muzika-yı Humayun'un kurulmasıyla başlamıştır. Dikkat edilirse bu tarih Tanzimat fermanından on yıl öncedir. Bu tarihin esas alınmasının sebebi, mehter dışında Avrupa tarzı bir bando teşkilinin devletin zirvesinde gerekliliğinin hissedilmesi ve uygulamasını göstermesidir. Bu konuda mehterin 1780'lerden itibaren Avrupa'nın müzik kapısı Viyana'da yasaklanması da etkili olmuş olabilir.

Batılılaşma konusunun Türk müziğine yansımaları Türk müziği tarihçileri nasıl değerlendirmeliler? Bir müzik tarihçisi gözüyle bu sorunun cevabı üç açıdan incelenebilir: Birincisi: Müzikal yenilikler, ikincisi: formlarda yenilikler, üçüncüsü: çalgılar yönünden yenilikler. Burada "yenilik" yerine "etkileşim" de denebilir. Türk müziği tarihlerine baktığımızda genellikle Batılılaşmanın başlangıcı olarak Muzika-i Humayun'un (1827) kuruluşuyla özdeşleştirilmesi, Batı müziği eğitiminin başlaması olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Devletin böyle bir tercihi elbette Geleneksel Türk müziğinin ikinci planda görülmesine neden olmuştur. Bütün bunlara rağmen şu da söylenebilir: Batılılaşma düşüncesinin ardında biraz da dünya ile barışık olma çabası vardır. Atatürkün dediği gibi "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh"un ortak noktalarından biri kültür birliği, kültür komşuluğudur.

Geleneksel Türk müziği açısından incelemeye başlandığında ortaya çıkan önemli sorulardan biri: Acaba Batı müziğinin Osmanlı devleti içinde programa alınmasından önce Türk müziğinde bir Batılılaşma çabası olmuş mudur? Olmuşsa nasıl olmuştur? Bir ülkede geleneksel müzikte değişimin izlerini ancak ya çalgılardan, ya formlardan veya müzikal ritimlerden takip edebiliriz. Bu nedenle Türk müziğinde Batılılaşmanın izlerini de bu etmenlerden birinde aramalıyız. Nitekim günümüzde de Batı müziğinin simge sazlarından biri olan kemanın sonradan Türk müziğine girdiği kabul edilmektedir. Acaba keman Türk müziğinde yerini ne zaman almıştır? Bu nedenle ben bu bildiriye son günlerde üzerinde çalıştığım Kemani Hızır Ağa araştırmasını yaparken karşılaştığım ve başlıkta belirttiğim konuyla ilgili tespitlerden ve bulgulardan söz edeceğim.

Hızır Ağa üzerinde daha önce Suphi Ezgi, Haydar Sanal, Yılmaz Öztuna, M. Nazmi Özalp, Yavuz Daloğlu incelemelerde bulunmuşlardır. İlk dört araştırmacının araştırmalarında yer alan bilgiler birbirinin aynıdır. Suphi Ezgi,

bilgi veren ilk kişi oluşu; Yılmaz Öztuna, ansiklopedisinde yer veren ilk ansiklopedist oluşu; Haydar Sanal, mehter müziği ve notalar üzerindeki tespitleri gibi nedenlerle önemlidirler. Yavuz Daloğlu ise, Hızır Ağa'nın müzik teorisi eseri üzerinde çalışmasıyla önemlidir. Hızır Ağa hakkında benim kaynaklarıyla birlikte cevaplarını aradığım sorular ise: Hızır Ağa, söylenildiği gibi Lale devri bestekârı mıdır? Öyleyse Esad Efendi'nin kitabında niçin yer almamıştır? Yoksa yaşadığı zaman dilimi yanlış mı tahmin ediliyor? Hızır Ağa hangi yıllar arasında yaşamış ve ölmüştür? Hızır Ağa nasıl bir kemanidir? Kemandan başka bir çalgı biliyor muydu? Bilmiyorsa daha önce Sarayda görülmeyen bir “kemanî” kadrosuna nasıl girdi? Müzikte özellikle kemanda hocaları kimlerdi? Mehterle ilişkisi ne düzeydedir? Mehterbaşı olmuş mudur? Sakallı musahipler arasına katılmış mıdır? Kimleri yetiştirmiş olabilir? Eserlerinin sayısı kaç tanedir?

İşte bu soruların cevaplarını ararken önce araştırmalar, ardından kaynaklar tarandı. Araştırmaların hemen hepsinde Hızır Ağa hakkında yazılanlar önce Suphi Ezgi'nin, daha sonra Haydar Sanal'ın ve Yılmaz Öztuna'nın verdiği bilgilere dayanıyor. Daima yazılarında bir temkin görülen Suphi Ezgi'nin yazdıklarına Haydar Sanal ve ardından Yılmaz Öztuna bazı küçük ilavelerde bulunmuş. Bu ilavelerin bir kısmı kaynakları yanlış anlamaktan, bir kısmı ise tahminlerden oluştuğu için hatalar içeriyor. Bu hatalar ilk bakışta görülmediği için de hatalı bilgiler M. N. Özalp'ten başlayarak pek çok araştırmacının yazılarında tekrarlanmıştır. İşte bu hatalı bilgileri ayıklamak, bazı sorulara cevap aramak için giriştiğim araştırmanın bir kısmını sizinle bu bildiride paylaşıyorum. Diğer taraftan bazı araştırmalarda yapılmış bazı tahminlerin kaynaklarla desteklenmediği hâlde, kaynaklar incelendiğinde doğrulanabildiğini görebiliyoruz.

Öncelikle Kemanî Hızır Ağa hakkında yeni bulunan bilgileri özetlemek gerekirse, bu yeni bilgiler arasında “Hızır Ağa'nın 1720 ile 1796 arasında yaşadığı, birçok araştırmada belirtildiği gibi Lale devri bestekârı olmadığı ve olamayacağı, çünkü bu sırada öğrenci olduğu Enderun'da müzik eğitimi gördüğü, hanende değil sazende olduğu, 1740'larda mezun olduğunda önce tanburi iken daha sonra kemanî olduğu, bu saz değişikliğinin Saray sazendeleri arasındaki bir kadro sıkıntısından doğan mecburiyetten olduğu, kemanda hocası ve aynı zamanda arkadaşı olan Ama Corci olabileceği, besteleri 1796'dan sonraki bir tarihteki ölümünden 40 yıl gibi çok kısa bir süre sonra hamparsum müzik yazısıyla kaydedildiği”ni söyleyebilirim. Konu hakkında çalışmaya devam ediyorum.

Peki şimdi gelelim bu konunun Batılılaşmayla ne ilgisi var? Avrupa'da Türk müziğinin etkilerinin görülmesinin ardında iki sebep öngörülmektedir: **Birinci Sebep (1):** Avrupa asilzadelerinin eğlendirmek için yapılan bazı bestelerde Türkleri temsil etmek için ve Viyana yenilgisini hatırlatmak için XVIII. yüzyılın başlarında müziklerinde Türk müziği çalgılarını kullanmaya

başladıkları; **İkinci Sebep (2)**: yüzyılın ortalarına gelirken, 1720'lerden itibaren Avrupaya giden elçilerin Avrupa saraylarındaki etkileri daha uygar bir Türk imajının doğmasına, böylece öncelikle giyimde ve ev süslemelerinde görülen Türk etkisi müzikte de kendini göstermiştir. XVIII. yüzyıl ortalarındaki Avrupa bestelerinde Türk ara sıra alay edilen kişi olmakla birlikte artık haşmetli Türk, elbetle mehteri hatırlatan çalgılar ve melodilerle yer almaya başlamıştır. İşte tam bu sırada Hızır Ağa'da mehterbaşı olmuş, mehter besteleri yapmıştır. Onun bestelerinin Avrupa bestekârlarını etkileyip etkilemediğini Haydar Sanal da merak etmiş, karşılaştırmalar yapmış ama bu konuda "Evet, Hızır Ağa'nın şu bestesi Avrupa müziğini etkilemiştir." denecek bir bulguya rastlayamamıştır. Bu birazda Türk müziği cahili olan Batı müziği bestecilerinin dar alanda kalmalarından kaynaklanmaktadır. Bahsettiğimiz yıllar 1750'li yıllardır, Hızır Ağa bu sıralarda Keman'a geçiş yapmıştır.

Keman çalgısının Türk müziğinde görülüşünün seyrine de bir bakalım. Keman hakkında bilgi veren hemen hemen her araştırmada ilk defa Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri İbrahim Paşa tarafından XVI. yüzyılın başında kullanıldığından söz edilir. Bu bilgi biraz üstü kapalı olarak ifade edilir. Ardından kemani Ama Corci ve Hızır Ağa'dan bahsedilir. Hâlbuki keman tarihini yazan Avrupalılar, kemanın XVI. yüzyıldan sonlarında gelişmeye başladığını mükemmel şeklini XVII. yüzyılın sonlarına doğru İtalyan ve Almanlar tarafından yapıldığını yazarlar. Bu durum bize İbrahim Paşa'nın Batı kemanını çalmış olabileceği fikrine temkinli yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Geriye XVIII. yüzyıl başlarında adından söz edilen Ama Corci'nin Türk müziği tarihinde adından ilk söz edilen kemani olması kalır. Ama Corci daha 1740'larda yazılan kitaplarda kemani olarak anılır. Sarayda henüz kemani kadrosu yoktur. 1750'lerde mehterbaşı olan Hızır Ağa ise henüz daha Ağa olmamış, çavuş rütbesindedir, Ağa olması için saraydaki kadroya alınması gerekir. Ama saray sazende kadroları, özellikle tamburi kadroları doludur. İşte sonunda çözüm bulunmuş, XVIII. yüzyılın başından beri kahvelerde özellikle Rum müzisyenler tarafından kemanla Türk müziği yapılmaktaydı, yüzyılın ortalarına doğru iyiden iyiye hem müzikal açıdan hem de icrası ve tekniği açısından gelişmiş olan kemanın saraya sokulması gerekmişti. Önerinin kimden geldiğinin tespit etmek zordur, ama Hızır Ağa'nın veya hamilerinin padişahı ikna etmiş olması gerekir. Zaten bir sazende olan Hızır Ağa, Kemani Ama Corci'den dersler alarak Kemanı öğrenmiş veya geliştirmiş, saray sazendeleri arasına katılmış, saraydaki Ağa'lık rütbesini de böylece almış olmalıdır. Bunun daha önce 1720'lerde Avrupa'ya giden Yirmisekiz Mehmet Çelebi gibi diğer Avrupa elçilerinin getirdikleri keman hediyeleriyle desteklemek de mümkündür. Yani Enderun'un müzik kısmında Avrupa'dan gelen Kemanı gören Hızır Ağa'nın heveslenerek az çok bu sazı çalmaya başladığını, daha sonra Ama Corci'nin elinde ustalaştığını söylemek de mümkündür. Her ne olursa olsun Kemani Hızır Ağa, sarayın ilk kemani kadrosundaki müzisyen olmalıdır.

Osmanlılarda Batılılaşma kararından önce gelenekte ve kurumlarda yenilik yapmak kararı alınmış, ama muhalif siyasi ve askerî çevreler buna müsaade etmemişti. İleri sürülen ve denenilen ilk Batılılaşma Batı müziği çalgılarıyla Türk müziği icra etme denemeleri olmuştur. Böylece keman, ve hatta klarnet Sarayın Türk müziği kadrosunda yerini almıştır. Fakat bu yeterli olmamış ve nihayet devleti yönetenler değişim konusundaki ısrarlarını devam ettirerek, ancak 1800'den sonra, önce müzikteki gelişmeyi yeniden değerlendirdiler; 1826'da Muzika-yı Humayun'u kurdular. Baktılar ki bu başarıldı, daha sonra 1839'da Tanzimat Fermanı'nı yayınladılar.

Buraya kadar yazdıklarımızın sonucunu özetlersek, olaya bütüncül baktığımızda Türk müziğinde Batılılaşmanın tarihini acaba Muzika-yı Humayun'un kurulduğu 1826 ile mi başlatmalı; yoksa Türk müziği çalgısı olmayan Keman'ın 1750'lerde Kemani Hızır Ağa'nın öncülüğünde Sarayın icra heyetine kabul edilerek Türk müziğine girmesiyle mi başlatmalı diye düşünmek gerekir. Bu tarihi her ne kadar biraz daha geriye çekmek mümkünse de, 1750-1800 yılları, aynı zamanda Avrupa'da klasik müziğin zirvede olduğu ve "Klasik müzik dönemi" olarak adlandırılan zaman dilimidir. Bu nedenle Osmanlı Sarayı'nda bir kemanı kadrosuna ilk atananlardan biri olan Kemani Hızır Ağa aynı zamanda sarayda Türk müziğinin Batılılaşmasında sembol kişilerden biridir.

